

Montserrat Salvador

Introducció

Un Arxiu és un instrument de treball, en què els seus principis són la conservació, organització, catalogació dels documents; la instal·lació adequada per facilitar la seva consulta i la **publicació** dels seus fons arxivístics. Aquest petit estudi aspira a contribuir a una d'aquestes finalitats, donant a conèixer un dels documents més antics de l'Arxiu Municipal de la ciutat. Però abans un parell de conceptes previs.

La **Paleografia**, com a ciència en si mateixa, és la ciència de les escriptures i signes gràfics antics, passats i fins i tot presents, i com a tal estudia l'origen i formació de l'escriptura, l'evolució d'aquests signes, així com la seva fixació. Direm doncs, que l'objecte de la Paleografia és qualsevol signe d'escriptura de qualsevol llengua des de les èpoques més remotes fins avui dia.

Les finalitats de la Paleografia són d'antuvi, saber llegir les escriptures; segon, saber datar-les; en tercer lloc, determinar la seva localització (regió on varen ser escrites); i per últim la **Paleografia Analítica** que pretén estudiar analíticament l'escriptura, és a dir, cada lletra, signe gràfic, etc. d'una època, d'un lloc i fins i tot d'un escriptor concret.

La utilitat de la Paleografia resideix en el seu caràcter de **ciència auxiliar** de totes les ciències (històrica, literaria,...) que per «**progressar**» necessiten de documents escrits.

La **Diplomàtica** és la ciència que té per objecte l'estudi dels diplomes o documents, en els seus caràcters externs i interns per poder fixar llur autenticitat. També estudia les accions jurídiques que han precedit l'expedició del document. Per mitjà de l'anàlisi paleogràfica, la de l'estil, de les normes de conselleria en ús, del segell... etc. permet descobrir les

còpies o falsificacions dels originals, intentant de poder fixar l'època si és possible.

L'Esriptura Carolina

Com hem dit, l'escriptura és una sèrie de grafies en què les lletres estan compostes per traços segons un ordre convingut, força constant, però que han anat variant al pas dels segles.

La lletra **carolina** és un tipus d'escriptura **minúscula** que sorgeix amb la reforma cultural de l'imperi de Carlemany, després d'un llarg procés d'estilització de les escriptures en ús en els grans «**Scriptoria**» monacals francs, i queda fixada a finals del s. VIII i principis del s. IX. És un retorn a l'antiga escriptura caligràfica **semiuncial**, però amb un **mòdul**¹ més petit. L'escriptura carolina, dita també **francesa**, va des del segle VIII al segle XII, expansionant-se primer dins l'Imperi Carolingi (incloent-hi Catalunya, on s'usà des del s. IX, dita escriptura Comtal), i a partir del s. XI es propagà per tot l'Occident. La gran acceptació d'aquesta nova escriptura, va ser la seva regularitat, rodonesa i claretat en les lletres, i la supressió de **nexes**² de les escriptures anteriors, dites **nacionals**, com la merovingia, o visigòtica, en el cas espanyol.

En aquesta escriptura es tendeix ja a separar les paraules unes de les altres, de manera que són rares les que estan unides, això fa que la seva lectura sigui fàcil, malgrat el progressiu augment d'abreviatures³ emprades en la seva evolució final. L'època clàssica de l'escriptura carolina va assolir la màxima perfecció morfològica i fou utilitzada indistintament per redactar llibres com documents. Posteriorment, esdevingué afectada per dos fenòmens paral·lels: la transició cap a l'escriptura **gòtica** i la «**cursivització**» (per motius de rapidesa gràfica). La difusió de les característiques gòtiques produí diverses variants regionals. Així, mentre la Corona Catalano-Aragonesa i a Navarra, la lletra gòtica corrent es manté d'unes formes similars a les italianes i a les del migdia de França, als regnes de Castella pren formes peculiars que evolucionen cap a una escriptura gòtica **cortesana**, per degenerar al segle XVI i XVII en la **processal** i la **processal encadenada**.

Durant el Renaixement, a Itàlia recobren l'escriptura genuïna carolina, donant com a resultat l'escriptura **humanística**, que penetrà lentament als altres països d'Europa. Amb lleugeres variants es pot dir que aquesta escriptura és la que ens ha arribat fins avui dia. L'escriptura carolina fou altre cop adoptada, sota el nom de **romana antiqua** i introduïda per primera vegada a la Impremta en 1.465.

Un exemple d'escriptura carolina: El pergamí N.º 747 de l'Arxiu Municipal de Sabadell.

FITXA TÈCNICA:

La «matèria escriptòrica» és pergamí, força fosc, gruixut i enterc. Té forma apaisada, bastant regular, observant que en la part inferior dreta té un considerable entrant degut a la forma natural de la pell de be.

Les «mides» són 242 mm. x 124 mm.

El seu estat de «conservació» és molt bo, no està gens mutilat ni té cap forat, cosa que facilita la seva lectura. Tampoc està atacat pel líquid de «nou d'agalles»⁴ en les línies on s'escriu la data. Malauradament aquest pergami està dins una funda de plàstic tancada amb cello que fa que no transpiri.

L'«instrument escriptori» és la ploma bastant tova pel **contrast** de les lletres, és a dir, l'alternància de gruixos i perfils. La «tinta» és negra-marronosa.

Al dors té estampat el segell de l'Arxiu, i enganxada una etiqueta, amb el seu número: 747 i la data segons l'arxiver Mn. Ernest Mateu i Vidal de 5 de Gener de 1155, que com veurem hi ha un error d'interpretació dels «idus».

Consta de 14 línies.

Es guarda a la carpeta de pergamins del segle XII, a l'Arxiu Municipal, a l'edifici de l'Ajuntament de la nostra ciutat. No se'n sap la procedència, ja que l'Arxiu no té llibre de registre o d'inventari dels seus fons arxivístics.

CONTINGUT:

Venda que Bernat Raimon de Felgueroles, la seva muller Eliards, Pere de Parellada i la seva mare Guillelma, fan a Pere Bernat de Palau i a la seva muller Ermessenda de tots els béns que tenen («o haurien de tenir») en el terme de la Parròquia de Santa Maria de Palau Solità, sense cap impediment, per 12 sous denaris de «bona moneda de Barcelona».

Però si algú violés aquest contracte, que es dupliqui en dos el que en aquest moment es signarà. Va ser fet el V dels idus de gener de l'any 18è. del regnat del rei Lluís el jove.

Signatures dels otorgants i dels testimonis de la venda. Signatura de l'escrivà Pere, sacerdot.

TRANSCRIPCIÓ⁵:

1. Sit notum cunctis quod ego Bernardus Raimundi de Felgeroles et uxor mea Eliardis. et Petrus de Parilliata et mater
2. eius Guillelma. Nos simul in unum venditores sumus tibi; Petro Bernardi de Palatio et uxori tue Ermesendi. To-
3. tos nostros directos et voces et hereditates quas habemus vel habere debemus in parrochia Sancte Marie Palatii Sala-
4. ta. et in terminis eius. Supra dictos quoque nostros directos et voces et hereditates quas ibi habemus vel habere debemus id sunt terras
5. et vineas et arbores ex multis generibus sicut nos melius habemus vel habere debemus per omnes voces vendimus vobis integriter
6. sine ullo retentu: per XIIcim. solidos denariorum, bone monete barchino-ne. Ac de nostro iure in vestrum tradimus dominium
7. et potestatem ad totas vestras voluntates fatiendas.
8. Siquis hoc violare presumpserit in duplo componat et postmodum omni

- tempore maneat firmum. Quod est actum V. idus ianua-
9. rii. Anno XVIII. Regnante Lodoyco Rege iuniore. Signum ꝛ Bernardi Raimundi de Felgeroles. Signum +
 10. Elliards. Signum ꝛ Guilelmi eorum filius. Signum + Guilelmi de Pariliata. Signum + Poncií. Sig ꝛ num Iohannes. sacerdotis.
 11. Signum ꝛ Petri de Pariliata. Signum ꝛ Guilelma matris eius. Nos simul in unum qui istam venditione facimus et firmamus.
 12. Signum ꝛ Petri Gilaberti. Signum ꝛ Petri Raimundi de Valle. Signum ꝛ Raimundi Arnalli de Buata
 13. Signum + Arnalli filii Bernardi Ramon. Signum + Martí. Signum + Berengaríí.
 14. Patri sacerdotis («rusc») Qui hoc scripsit die et anno quo supra,

ANÀLISI PALEOGRÀFICA I DIPLOMÀTICA. CRONOLOGIA:

Aquest pergami correspon al període en què l'escriptura carolina triomfa clarament aquí a Catalunya. Les seves característiques paleogràfiques són les pròpies del s. XII.

La lletra «a» és una a uncial; la «b» no ofereix res d'especial; la «c», és més curta i semblant a l'actual, la «d» aquí la trobem minúscula; la «e» és curta i es manté en el mateix mòdul; la «f» ja és llarga, baixant força del rengló, s'assembla a la s llarga; la «g» té una similitud amb la semiuncial, tendint a obrir l'ull de la lletra que penja; la «h, i, l, m, n, o, p, q, r» tenen la forma que avui coneixem, però la «i» la trobem en la seva forma «allargada» per sota en forma de «j», situada generalment al començament i al final del mot, i també la veiem accentuada (ex. línia 9 «ianauríí»; línia 13, «berengaríí»). La lletra «s» és alta, sobressortint de la caixa comú, aparentant una f; la «t» perd la forma de les escriptures nacionals transformant-se en una t petita. Les majúscules «P» i «R», com d'altres, tenen reforç⁶ com podem comprovar amb la signatura de «**Petri Raimundi de valle**» i altres exemples.

Quant a les abreviatures, persisteixen les típiques visigòtiques de «bus» i «que». La conjunció «et» és substituïda per la nota tironiana que sembla una z. Continua la ratlla plana sobre les lletres abreujades. Paral·lelament s'usen les abreviatures de suspensió i contracció. (Veure nota n.º 3).

L'escriptura és molt calligràfica i d'una sola mà, encara que hi ha una signatura autògrafa. El text està espaiat seguint la forma del pergami i ben marginat. L'Escatocol està ben diferenciat de la resta de les parts del document⁷.

En el **Protocol** trobem a faltar la «invocació»⁸ i la seva manca és raríssima en els documents de l'època. Normalment s'usava la simple invocació verbal de «**In nomine Domini**». La «intitulació» és la clàusula que segueix a la invocació, després del mot «ego» on s'expressa el nom o noms dels autors de l'acte escrit (línies 1 i 2). En aquest pergami no existeix ni l'«adreça»⁹, per tractar-se d'un document de caràcter privat, ni la «salutació»¹⁰.

En el cos del document o **Text** manca el «preàmbul» i la «notificació» com a tals. Es pot considerar però que hi ha unes paraules que fan la funció de notificació i són «**Sit notum cunctis**» al principi de l'escrit i abans del «protocol» no seguint l'ordre clàssic de la classificació de les parts d'un document. L'«exposició» falta sempre en les vendes ¹¹.

La «disposició» o «narratio» és la part essencial del document en la qual és expressat l'objecte de l'acció o la voluntat de l'autor. En el nostre exemple ens exposa la venda dels béns que té Bernat Raimon de Felgueroles al terme de la Parròquia de Santa Maria de Palau Solità i ens els descriu: terres, vinyes i arbres de moltes menes. Venen «**el millor que hi tenen**», però no precisen els límits de la propietat ni l'extensió de l'heretat que es ven, sinó ben al contrari que s'usa —i dues vegades— l'expressió «...habemus vel habere debemus» (que tenim o hauríem de tenir) mostrant gran ambigüetat del coneixement i enclau de la propietat esmentada ¹². També correspon a la «narratio» el preu de la venda, en aquest cas és «**per 12 sous denaris de bona moneda de Barcelona**», clàusula curiosa ja que especifica ben bé el tipus de moneda i no autoritza a pagar la suma fixada en espècie, encara que són rars aquests casos. La «clàusula final» és comminatòria (que evita que ningú vagi contra l'acte jurídic). És breu i correspon a la línia 8.

En l'«**Escatocol**» cal parlar de bell antuvi de la data, però es tractarà en parlar de la cronologia. L'«adprecació» hi manca ¹³. Els «signes de validació» van precedits pel mot «Signum» i després els noms en genitiu, encara que es pot trobar en nominatiu. El cas que ens ocupa és interessant per la gran quantitat de signatures que hi consta. Es pot diferenciar els otorgants dels testimonis, ja que els primers fan constar que realitzen l'acte jurídic comprès en el document, així: «Signum Bernardi Raimundi de Feigueroles, signum Elliards... qui istam, venditione facimus et firmamus», mentre que els testimonis venen després sense especificar la qualitat com a tals. S'observa també (a la línia 10) una signatura autògrafa d'un tal Joan sacerdot, que no és tant destre en l'escriptura com l'escrivent del document, endemés usa l'altra fórmula de Sig : : num, amb la creu al mig del mot, no utilitzada en cap més signatura. El dia que es signa la venda alguns dels otorgants i dels testimonis no eren presents ja que en la creu que segueix al mot «Signum» no hi consta els quatre punts a banda i banda dels pals. A part dels signants de l'acte jurídic hi ha la subscripció de l'escrivà (línia 14) que és Pere, sacerdot, i el seu signe de validació és un simple i esquemàtic «**rusc**» ¹⁴. Aquests tipus de documents no porten generalment «se-gell» que és la marca estampada de les armes i serveix per garantir l'autenticitat i validesa del document escrit.

Quant a la **cronologia** direm que la data és senzilla i concreta. La data de «mes i dia» es basa en el sistema romà conegut dels «idus» ¹⁵. La data s'escriu amb la xifra en nombres romans, a continuació la paraula del període corresponent i després el mes en genitiu. El nostre cas és «V. idus ianuarii» que equival al **dia 9 de gener** ¹⁶ i no el 5 d'aquest mes com ha estat datat fins ara ¹⁷. L'any està datat seguint els anys dels reis francs, així el document ens marca «anno XVIII. Regnante Lodoyco Rege iuniore», o sigui, 18 anys més tard que comencés a regnar el rei franc Lluís, el jove, ¹⁸. Així doncs podem centrar la datació d'aquest document a l'**any 1155**. Malgrat

la claretat i precisió d'aquesta data, el sistema de datació pels anys de regnat dels reis francs ens porta moltes vegades a errors involuntaris però lògics, ja que Catalunya anava adquirint cada vegada més una independència política i del vassallatge envers l'Imperi franc.

Des del punt de vista diplomàtic només ens resta exposar que el pergamí, objecte del nostre estudi, és **autèntic**, basant-nos en la seva paleografia i els elements externs del document i és molt possible la seva **originalitat**, o sigui que ni és una còpia coetània, pel fet de la visible signatura-autògrafa d'un dels atorgants, malgrat que el diploma no està partit en ABC¹⁹.

ANEXE

Índex toponomàstic

Arnau	fill de Bernat Ramon	testimoni
Berenguer		testimoni
Bernat Raimon de Felgueroles	espòs d'Eliards	venedor
Eliards	müller de Bernat Raimon de Felgueroles	venedor
Ermessenda	müller de Pere Bernat de Palau	comprador
Guillem	Fill de Bernat Raimon i Eliards	venedor
Guillem de Parallada		venedor
Guillelma	mare	venedor
Joan, sacerdot		venedor
Martí		testimoni
Pere		escrivà
Pere Bernat de Palau	espòs d'Ermessenda	comprador
Pere Gilabert		testimoni
Pere Parellada		venedor
Pere Raimon de Vall		testimoni
Ponç		venedor
Raimon Arnau de Boada		testimoni
Santa Maria de Palau Solità		Terme parroquial

NOTES

1. Mòdul. Factor integrant d'una lletra, referent a la dimensió relativa a les lletres d'una escriptura referida a l'amplada i alçada. No s'amiden les lletres més llargues quan no tenen una alçada uniforme, sinó el tros comú, prescindint dels pals superiors i inferiors sobresortints.

2. Nexa. Factor integrant de les lletres. Són traços d'unió entre dues o més lletres per la pressió contínua de l'instrument sobre la matèria escriptòria, al no alçar la mà l'escrivent.

3. Abreviatures. Representació d'una paraula per una o algunes de les seves lletres. El seu origen és religiós, «nomina sacra». Posteriorment foren introduïdes per economitzar espai. Per tal d'aconseguir velocitat s'ideà el sistema taquigràfic dit «notes tiro-nianes» molt utilitzades durant l'Edat Medieval en diversos mots freqüents. Al mateix temps s'introduïren les «notae iures». Paral·lelament es combinaren amb abreviatures per «suspensió» (només les primeres lletres) i per «contracció» (primera i última lletra o

les principals consonants). L'abreviatura era indicada per una ratlla generalment plana, per un punt, per ganxos, etc. units a la lletra final o inicial del mot. L'aparició de la impremta va fer que aquests desapareixent ja que no tenien el seu motiu de ser, tant en el de economia d'espai com el de rapidesa en l'escriptura; fins que en el s. XVII eren pràcticament inexistents en els textos escrits.

4. Nou d'agalles. Substància química utilitzada per fer ressaltar, per poca estona, la tinta d'un escrit per millor lectura, però que té conseqüències nocives pel document ja que esvaeix l'escriptura atacada, deixant-la més difosa que abans o esborrant-la completament. Malauradament encara s'usa aquesta tècnica i força pergamins del nostre Arxiu municipal n'estan afectats.

5. Transcripció. Aquesta transcripció compta amb el vist i plau del Sr. Manuel A. Mundó, arxiver de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i professor agregat de la Universitat Autònoma de Barcelona.

6. Reforç. Ve de la traducció de la paraula francesa «**empattement**» que vol dir posar «**potés**» a les lletres. Els reforços són uns traços curts en el punt de partida o al final de certes lletres. N'hi ha de dos tipus: els de **punt d'atac** de les lletres i els **estètics**, però que amb el temps s'han considerat parts fonamentals. El seu origen és reforçar certes lletres, i són molt més visibles en les escriptures amb contrats. Aquest factor no havia estat considerat com element de transformació de les lletres fins avui dia pel paleògraf que l'ha establert, el Sr. Manuel Anscari Mundó.

7. Part d'un document. Com a norma de classificació diplomàtica acceptem la tradicional, segons la qual, qualsevol document consta de tres parts: el **Protocol** inicial on consta la «invocació» (que pot ser d'anagrama o verbal), la «intitulació» o «subscripció», l'«adreça» i la «salutació». El cos del document o **Text** on distingim l'arenga o «preambul», la «notificació», l'«exposició» o «**narratio**», la «disposició» i «clausules de diversos tipus». Per últim, l'**Escatocol** o protocol final que consta de l'«adreciació», la «datació», els signes de «validació», les «signatures» i el «segell». No necessàriament els documents contenen totes aquestes subdivisions, ni forçosament han de seguir aquest mateix ordre esmentat.

8. Invocació. Fórmula amb la qual és invocada la divinitat. Pot ser substituïda per un monograma o símbol.

9. Adreça o direcció. Fórmula que comprèn el nom o noms i títols del destinatari del document quan és una carta.

10. Salutació. La salutació, d'origen romà, no s'usa en els documents de la Marca Hispànica.

11. La clàusula de l'«exposició» és on apareixen els motius de l'acte jurídic inclòs en el document. Normalment la trobem en les donacions on es consigna que el document s'otorga per la salvació de l'ànima, sense cap compensació material, sinó ja seria una venda.

12. Assenyalar els límits d'una hisenda ens pot donar llum sobre la toponímia usada a l'època i esbrinar la procedència del document. La precisió es formula amb les paraules «a oriente», «a meridie», «a circio» i altres expressions similars.

13. Adreciació. Fórmula d'auguri, després de la data, com pot ser «et Dei nomine feliciter. Amen». Esdevingué rara a partir del s. XII.

14. Rusc. S'anomena «rusc» al signe de validació que té una rúbrica personal complicada de tipus notarial per l'analogia que hi ha amb un habitacle d'abelles.

15. «Idus». L'«idus» d'un mes correspon al dia 13, menys als mesos de març, maig, juliol i octubre que el tenen el dia 15. També es datava per «Kalendas», primer dia de cada mes i «Nonas», el dia 5 o 7, segons els mesos.

16. L'«idus» de gener, per ser un mes normal, equival al dia 13; el V idus correspon al dia 9, és a dir, es resten tants dies com idus menys un.

17. Les datacions que Mn. Ernest Mateu va fer de tot el lot de pergamins més antics de l'Arxiu municipal, entre ells el que tractem, presenten una interpretació deficient en l'equivalent correcte dels dies.

18. El rei franc, Lluís el jove, inicià el seu regnat en el 1137.

19. Partit en ABC. Sistema emprat per legalitzar l'autenticitat del duplicat d'un document.

BIBLIOGRAFIA

García Villada, Zacarías, S.I. **Paleografía española**. Barcelona. 1974. Ediciones «El Albir».

Millares Carlo, A. **Tratado de Paleografía española**. Vol. II: Escrituras hispánicas. Madrid, 1932.

Udina Martorell, Federico. **El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X**. Estudio crítico de sus fondos. Barcelona, 1951. Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Escuela de Estudios Medievales. Textos: XVIII.

Aragó, Antoni, M. Mundó, Manuel Anscari. **Gran Enciclopèdia Catalana**. Consultats diversos termes paleogràfics i diplomàtics. Del Vol. 1 a l'11. És l'obra més actualitzada sobre aquesta temàtica en aquest país. Barcelona. Diversos anys.

García Larragueta, Santos A. **Cronología (Edad Media)**. Pamplona, 1976. Universidad de Navarra. Facultad de Filosofía y Letras. Cuadernos de Historia, n.º 4.

Si nati entus qd ego b g r a d d s amidi d fel pteroles 7 uer na elliaris 7 pen d parulata 7 mar
 or? ellina. Dos sumul iunu uelatorof sumi ab lero bnardi d puleno 7 urozi ale er n p r e t i. to
 ros nuf d u r o s 7 u o c s 7 h e r e d i t a c i o n e s q s h a b i m u t h a t e d e b i m i p a r t r o c h i a s m a r i e w i l l a r i s s o l o
 m. 7 i n f i n i t u s e i s s u p d i c t o s q q u o s d i r e c t o s 7 u o c s 7 h e r e d i t a c i o n e s q s i b i h a b i m u t h a t e d e b i m i d e m s u o t e s
 7 u n i u e s 7 a r t o n e s o c c u p a t o s g e n o r i b s i c n o s m e l i h a b i m u t h a t e d e b i m p o s u o c s u o c l i n i u t i n
 s i n e u l l o r e t e t i. p. v i i . s o l i d o s d i n a r i o r u. h o m e r e t e t e t a u r e h o s o m s. d e d n o u x e t u u m m u d i m s d a m
 p r o p r i e t a t e a d a n t i s u r a s u o l u n t a t e s f i r m a d a s.

Sig: hoc uoluit p s u p e r t r i n d u p l o c o p o n a t 7 p o s t m o d u m o i u p s m a n e a t f e r m u . a d s a c t u . v i d e u i n u u
 i s i g . d a n e . c x i i j . R e g n a n t e l e d o y e o b e g o u n i o r e . S i g : i i . B e r n a r d i s a m i d i d f e l p t e r o l e s . S i g : i i .
 d i s a m i . S i g : i i . R i . c e e z f i l i . N y . i i . C h i d i t u r i l i m a d i g t o c e u s i g i f n i s p o n i n s i s s e c o p r e d i s .
 S i g : i i . P e t r i d p a r i l i a . S i g : i i . C e l l a m a r i u s . D o s s u m u l i u n u q u i b a u c l a r o n e t a c i o n e i f i r m a m .
 S i g : i i . P e t r i g l a b e r . S i g : i i . P e t r i s a m i d i d u a l l e . S i g : i i . A m i d i a r n a l l i d b u r a
 S i g : i i . A m a l l a f i l i j m u n i . n a m o . S i g : i i . M a r i . S i g : i i . H e n r i .

Petri f u e t o n e s . H d h e c s e p t e d i e 7 a n o d e s u p s